

УДК 378:37.01

*ОЛЬГА ХРИСТЕНКО, кандидатка педагогічних наук, доцентка,
доцентка кафедра педагогіки вищої школи та суспільних
дисциплін,
Тернопільський національний медичний університет
імені І. Я. Горбачевського МОЗ України, Україна
ORCID ID 0000-0001-6036-2829
hrystenko@tdmu.edu.ua*

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ (70-ТІ РОКИ ХХ СТ.): ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ УРОКИ

*OLGA KHRYSTENKO, Candidate of Pedagogical Sciences,
Docent, Docent at the Department of Higher School Pedagogy
and Social Sciences, I. Horbachevsky Ternopil National Medical
University*

FORMING OF MORAL VALUES OF FUTURE DOCTORS (70s OF THE 20th CENTURY): HISTORICAL AND PEDAGOGICAL LESSONS

У статті представлено результати історико-педагогічного аналізу виховної роботи щодо формування моральних цінностей майбутніх лікарів у малодосліджений радянський період (70-ті роки ХХ століття). Визначено й охарактеризовано партійно-ідеологічний та атеїстичний компоненти змісту морального виховання. Виявлено тенденцію протиставлення моралі та релігії, антагонізму моральних і релігійних цінностей. Проілюстровано підміну категорій морального виховання у радянській вищій школі, необхідність формування у сучасних українських студентів загальнолюдських, християнських і національних моральних цінностей.

Ключові слова: моральні цінності, атеїстичне виховання, майбутні лікарі, УРСР, заклади вищої медичної освіти.

Summary. The results of the historical-pedagogical analysis of educational work regarding the forming of moral values of future doctors in the understudied Soviet period (70s of the 20th century) have been presented. The party-ideological and atheistic components of the content of moral education have been

defined and characterized. The trend of opposition between morality and religion, antagonism of moral and religious values have been revealed. The substitution of moral education categories in the Soviet higher education, as well as the need to form universal, Christian and national moral values in modern Ukrainian students have been illustrated.

Key words: moral values, atheist upbringing, future doctors, Ukrainian SSR, institutions of higher medical education.

Мета: здійснити історико-педагогічний аналіз ідейних засад і змісту виховної роботи щодо формування моральних цінностей майбутніх лікарів у 70-х роках ХХ століття; оцінити вплив цієї історичної спадщини на гуманітарну концепцію сучасних закладів вищої медичної освіти.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Питання розвитку моральних цінностей майбутніх лікарів у недалекому минулому, коли Україна входила до складу тоталітарної радянської держави, є актуальний, щонайменше, з двох причин. По-перше, дана проблема відображає специфіку історичної спадщини – концептуальні підходи, цілі, виховні пріоритети у процесі формування особистості майбут-

нього лікаря, яка тією чи іншою мірою впливає на гуманітарну сферу сучасної вищої медичної освіти в Україні. Відтак, щоб сьогодні виховувати майбутніх лікарів як фахівців з розвинутою системою цінностей, необхідно розуміти історичні витоки та контексти, що потребують переосмислення, критичного аналізу й адекватної оцінки з точки зору потреб конструювання ціннісного аспекту гуманітарної підготовки сучасних медиків. По-друге, питання розвитку моральних цінностей є особливо актуальним в умовах пандемії, війни та інших теперішніх викликів, що спонукають медичних працівників часто робити, власне, моральний вибір і нести відповідальність.

Попри важливість окресленої проблеми, нерозкритими залишаються історичні аспекти процесу формування моральних цінностей майбутніх лікарів у складний трагічний період панування тоталітарного режиму на українських теренах. Наше дослідження є одним з кроків до наукового аналізу цього спадку радянської вищої школи та формування відповідних історико-педагогічних уроків, які варто пам'ятати при творенні сучасних концепцій морального виховання студентської молоді.

Аналіз досліджень та публікацій. Зазначена проблематика має міждисциплінарний характер, тому для нас цікавими є наукові праці істориків, філософів, соціологів, педагогів та інших. Серед останніх досліджень привертають увагу монографії Ю. Каганова "Конструювання "радянської людини" (1953–1991): українська версія" (Запоріжжя, 2019), де автор, зокрема, аналізує вищу школу як середовище ідеологічного виховання "нової радянської людини", І. Мухіної "Ціннісні домінанти радянського освітньо-культурного простору" (Харків, 2013), котра стверджує, що лише культурно-цивілізаційна ідентифікація вітчизняного освітньо-культурного простору дозволить вирішити нагальні проблеми національного відродження, суспільного розвитку. Водночас розумінню змісту морального виховання і моральних цінностей у контексті сучасних освітніх реалій сприяють фундаментальні праці педагогів, серед яких: І. Бех, М. Боришевський, Г. Васянович, С. Гончаренко, С. Карпенчук, О. Киричук, Н. Ковтун, О. Кононко, О. Сухомлинська та інші. Саме теза О. Сухомлинської про науковий інтерес до соціально-економічного, суспільного тла, яке сприяє зародженню тих чи інших концепцій, стимулює розгортання, поширення нових практик (Сухомлинська, 2015), підтверджує доцільність дослідження педагогічного досвіду в конкретних суспільно-політичних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз архівних джерел досліджуваного періоду засвідчує розвиток системи гуманітарної підготовки майбутніх лікарів в УРСР на засадах партійності, діалектичного матеріалізму та атеїзму. Заідеологізованість навчально-виховного процесу в радянських закладах вищої медичної освіти проявлялася у спробі сконструювати нову концепцію формування особистості, яку стисло можна позначити специфічними (спеціальними) термінами: "нова людина", "радянська людина" (а не просто людина як повсюдно вживаний кон-

цепт), "радянський лікар" (якщо це, за аналогією, "американський лікар", "французький лікар", то характеристика "радянський" претендує на штучно створену комплікативну національну ознаку), "марксистсько-ленінська етика", "марксистсько-ленінська естетика" (а не етика/естетика), "комуністична мораль", "комуністична свідомість", "марксистсько-ленінський світогляд" (а не загальновідомі наукові терміни – "свідомість", "світогляд") тощо.

Відтак метою закладів вищої медичної освіти в УРСР та СРСР загалом було виробляти у студентів марксистсько-ленінський світогляд, високу ідейність (у сенсі відданості ідеям комуністичної партії), колективізм, класовий підхід до явищ сучасності; формувати особу духовно багату (*Матеріали (протоколи, доклад, рішення и др.), 1973*). Остання зазначена ціль звучала б ідеально, якби це деклароване "духовне багатство" одразу не розшифровували відповідно до інтересів партії-монополіста в СРСР, застосовуючи категорію моральності у власній інтерпретації. Так, у статті 41 "Вища освіта" Основ законодавства Союзу РСР і союзних республік про народну освіту йшлося про необхідність виховання у студентів "високих моральних рис": комуністичної свідомості, культури, соціалістичного інтернаціоналізму, радянського партіотизму (*Матеріали (протоколи, доклад, рішення и др.)..., 1973*).

Таким чином, "високі моральні риси" майбутніх фахівців у СРСР ототожнювалися з комуністичними ідеологічними інтересами; формування "нової людини"/"радянської людини" мало відбуватися поза фундаментальною шкалою загальнолюдських моральних цінностей, а радше, у системі координат "соціалістичної демократії" (*Отчет о работе кафедры..., 1971*) – декларованої "влади народу", що сповідує комуністичну/соціалістичну ідеологію де-факто тоталітарного радянського режиму. До речі, подібно концепт "свобода" виступав як цінність саме в контексті соціалі-

стичних революцій, наприклад, у творчості болгарських революційних демократів; "мир" та "демократія" визнавалися цінностями, коли йшлося про опозицію до німецького фашизму та мілітаризму, а "любов" – то обов'язково до "соціалістичної Батьківщини" (*Протоколи и планы работы секции..., 1976*).

Стосовно поняття "нова людина" зауважимо, що в контексті історії СРСР воно означало намір тоталітарного режиму стерти зі свідомості особи та конкретного народу все "старе" – національність, ментальність, індивідуалізм, унікальність та органічну єдність з цивілізаційною духовною основою – загальнолюдською мораллю... Важливими інструментами виховання "нової радянської людини" слугували освітні заклади (Семенова, 2020), адже тодішня освітня доктрина передбачала цілеспрямоване формування, зокрема, в майбутніх лікарів матеріалістичного світогляду, переплетеного з положеннями апологетів марксизму-ленінізму. Цьому безпосередньо сприяли, щонайменше, дві навчальні дисципліни: "Діалектичний матеріалізм" та "Історичний матеріалізм". Власне, майбутніх лікарів переконували, що людину слід розглядати як утілення біологічної форми руху матерії, а про духовну складову, звісно, не могло бути й мови. Це мало винятково негативне значення для формування поколінь українських медиків в УРСР, яких не навчали звертати увагу на глибокий духовний світ людини, цілий мікрокосм, за Сковородою, внутрішню сутність особи, що реально визначає її практичні дії, вибір, поведінку, а ще виступає потужним чинником фізичних недуг пацієнтів.

Задля запобігання у студентів радянських закладів вищої медичної освіти закрадання подібних думок їх завчасно виховували в дусі відповідної пропаганди, популяризації комуністичної моралі й моральності та, з іншого боку, різкої критики "реакційної буржуазної філософії і моралі" – теорії символів, ієрогліфів і фізіологічного ідеалізму

Мюллера, Гельмгольца, неотомізму, теорії еліти, екзистенціалізму, феноменологічної філософії Гуссерля, ірраціоналізму... А на загал студентам стверджували, що "метафізичне обмеження предмета філософії є виявом кризи сучасного ідеалізму" (*Протоколи и плани работы секции...*, 1977).

Результати нашого дослідження показують, що певна (але точно не головна) увага зверталася на формування етики радянської людини та етики радянського лікаря у медичних інститутах УРСР у 70-х роках ХХ століття. А конкретно, зміст морального виховання тут відображав норми поведінки відповідно до морального кодексу будівників комунізму (*Отчет о работе кафедры...*, 1970), оскільки завданням педагогів було "добиватися", щоб моральний кодекс будівника комунізму (а не загальнолюдська мораль чи християнська мораль, або ж моральні цінності українського народу!) став для кожного законом його життя.

Як засвідчують джерела, зміст виховної роботи в закладах вищої медичної освіти досліджуваного періоду висував атеїстичний компонент, відокремлення і протиставлення моралі та релігії, антагонізм моральних і релігійних цінностей. При цьому комуністичну мораль представляли в найкращому світлі, а релігійну – як щось негативне, шкідливе, вороже...

Відкинувши всі здобутки, наприклад, християнської культури, ідеологи радянської освіти пропагували ідею про те, що атеїзм може забезпечити суспільний прогрес у той час, як релігія, начебто, його стримує (*Протоколи и плани работы секции...*, 1977). У навчально-методичній документації використовували поняття "Науково-атеїстичне виховання"; також існувала спеціальна навчальна дисципліна "науковий атеїзм", за допомогою якої прагнули формувати антирелігійні погляди майбутніх лікарів. Для кращої "мотивації" вивчення наукового атеїзму послуговувалися тезою про те, що, мовляв, "релігійні упередження" шкодять

людині/суспільству та є ворожими до медичної науки, намагаючись використати "атеїстичні погляди" Гіппократа і Авіценни (*Протоколы заседания кафедры...*, 1965).

Для цілеспрямованої дискредитації християнства як історичної релігії з часів Київської Русі-України, яка, власне, є джерелом універсальних найвищих моральних цінностей, сконцентрованих у законі любові (до Бога і людей), атеїстична пропаганда у сфері радянської вищої медичної освіти застосовувала різні фальсифікації, наклепи, не дотримуючись принципів науковості та об'єктивності. Відверто упередженими були, наприклад, формулювання екзаменаційних питань з наукового атеїзму для студентів медичного інституту: "Успіхи космосу і релігії", "Боротьба православної церкви проти революційного руху", "Робота Леніна "Соціалізм і релігія", "Християнська міфологія" (*Протоколы заседания кафедры...*, 1965). Завдання радянської вищої школи полягало в тому, щоб усі студенти стали атеїстами, але не завжди це вдавалося. І недоліком виховного процесу вважали той факт, що атеїстична пропаганда проводилася недостатньо, скажімо, коли виявляли студентів, котрі належали до певної релігійної спільноти (у радянській риторичі її, як правило, називали "сектою").

Специфіка виховної роботи полягала в тому, що майбутні лікарі не просто повинні були мати сформовані тверді атеїстичні переконання, а й пропагувати їх серед населення. Так, кожен студент четвертого, п'ятого курсів Тернопільського державного медичного інституту мав зобов'язання підготувати з викладачем кафедри марксизму-ленінізму реферат на антирелігійну тему й виступити з ним перед "трудящими" міста/області. Майбутні лікарі брали участь у роботі медико-атеїстичних бригад, писали статті з науково-атеїстичної проблематики, виступали на радіо з відповідними темами (*Социалистические обязательства...*, 1976). Чи могла бути ефективною ця "атеїстична просвіта", яку здобувачів вищої ме-

дичної освіти в УРСР зобов'язували проводити? В одному з архівних документів, де зафіксовано аналіз роботи медико-атеїстичних бригад, зазначалося, що деякі студенти слабо уявляють собі методику читання лекцій з атеїзму серед віруючих (*Отчет о работе кафедры...*, 1972). Таким чином, можемо розуміти, що нав'язування майбутнім лікарям ролі атеїстичних пропагандистів не мало стосунку до їхньої професійної підготовки, не сприяло формуванню моральних цінностей, і самі студенти не були особливо зацікавлені в даному досвіді.

Вивчаючи джерела, спостерігаємо, що лише наприкінці 70-х років ХХ століття у навчально-методичній документації вищих медичних закладів освіти з'являються поняття "гуманізм", "медична етика"; уперше зафіксовано інформацію про діяльність гуртків естетичного виховання (*Отчет о работе кафедры...*, 1980), що свідчить про певне розширення змісту гуманітарної та професійної підготовки майбутніх лікарів поза вузькі межі партійності, політизації, ідеологізації та спробу формувати в них хоча б деякі уявлення про моральні цінності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. З досліджуваної проблеми маємо кілька важливих історико-педагогічних уроків. Отже, ідеологічна заангажованість виховного процесу в закладах вищої медичної освіти неприпустима, оскільки такий підхід не є об'єктивним, науковим, педагогічно обґрунтованим. Формування особистості студента повинно здійснюватися на ідейних засадах прогресивних концептуальних підходів, які трактують людину як біологічну, соціальну та духовну істоту. В умовах розвитку незалежної української держави слід забезпечувати системне цілеспрямоване формування загальнолюдських, християнських, українських національних моральних цінностей з метою виховання гідних медичних фахівців – духовно багатих, котрі цінуватимуть кожен людину, її гідність, здоров'я і життя.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Материалы (протоколы, доклад, решение и др.) отчетно-выборного собрания от 18 октября 1973 года, 1973 г. // Тернопільський державний медичний інститут. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-2984. Тернопільський державний медичний інститут. Оп. 2. Ед. хр. 117. 56 л.

Отчет о работе кафедры за 1969–1970 учебный год, 1970 г. // Тернопільський державний медичний інститут. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-2984. Тернопільський державний медичний інститут. Оп. 1. Ед. хр. 1509. 34 л.

Отчет о работе кафедры за 1970–1971 учебный год, 1971 г. // Тернопільський державний медичний інститут. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-2984. Тернопільський державний медичний інститут. Оп. 1. Ед. хр. 1652. 54 л.

Отчет о работе кафедры за 1971–1972 учебный год, 1972 г. // Тернопільський державний медичний інститут. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-2984. Тернопільський державний медичний інститут. Оп. 1. Ед. хр. 1797. 54 л.

Отчет о работе кафедры марксизма-ленинизма за 1979–1980 учебный год, 1980 г. // Тернопільський державний медичний інститут. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-2984. Тернопільський державний медичний інститут. Оп. 1. Ед. хр. 3019. 44 л.

Протоколы заседания кафедры за 1964–1965 учебный год, 1965 г. // Тернопільський державний медичний інститут. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-2984. Тернопільський державний медичний інститут. Оп. 1. Ед. хр. 1097. 81 л.

Протоколы и планы работы секции философии за 1975–1976 учебный год, 1976 г. // Тернопільський державний медичний інститут. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-2984. Тернопільський державний медичний інститут. Оп. 1. Ед. хр. 2466. 8 л.

Протоколы и планы работы секции философии за 1976–1977 учебный год, 1977 г. // Тернопільський державний медичний інститут.

Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-2984. Тернопільський державний медичний інститут. Оп. 1. Ед. хр. 2660. 24 л.

Семенова, О. (2020). Радянська ідентичність у соціо- та етнокультурному просторі сучасної України. *Українознавство*, 4 (77), 159–169. DOI: [https://doi.org/10.30840/2413-7065.4\(77\).2020.217763](https://doi.org/10.30840/2413-7065.4(77).2020.217763)

Социалистические обязательства коллектива института на 1976 год, 1976 г. // Тернопільський державний медичний інститут. Державний архів Тернопільської області. Ф. Р-2984. Тернопільський державний медичний інститут. Оп. 2. Ед. хр. 134. 9 л.

Сухомлинська, О. В. (2015). Концептуалізація ідей про виховання моральності в сучасній Україні. *Шкільний світ*, 4 (708), 4–20.

REFERENCES

Materialy (protokoly, doklad, reshenie i dr.) otchetno-vybornogo sobraniya ot 18 oktyabrya 1973 goda, 1973 g. [Materials (protocols, reports, decisions, etc.) of the reporting and election meeting on October 18, 1973, 1973] (Fund R-2984 Ternopil State Medical Institute. Inventory 2. File 117). State Archive of Ternopil Region, Ternopil [in Ukrainian].

Отчет о работе кафедры за 1969–1970 учебный год, 1970 г. [Report on the work of the department for the 1969–1970 academic year, 1970] (Fund R-2984 Ternopil State Medical Institute. Inventory 1. File 1509). State Archive of Ternopil Region, Ternopil [in Ukrainian].

Отчет о работе кафедры за 1970–1971 учебный год, 1971 г. [Report on the work of the department for the 1970–1971 academic year, 1971] (Fund R-2984 Ternopil State Medical Institute. Inventory 1. File 1652). State Archive of Ternopil Region, Ternopil [in Ukrainian].

Отчет о работе кафедры за 1971–1972 учебный год, 1972 г. [Report on the work of the department for the 1971–1972 academic year, 1972] (Fund R-2984 Ternopil State Medical Institute. Inventory 1. File 1797). State Archive of Ternopil Region, Ternopil [in Ukrainian].

Отчет о работе кафедры марксизма-ленинизма за 1979–1980 учебный год, 1980 г. [Report on the work of the department of Marxism-Leninism for the 1979–1980 academic year, 1980] (Fund R-2984 Ternopil State Medical Institute. Inventory 1. File 3019). State Archive of Ternopil Region, Ternopil [in Ukrainian].

Protokoly zasedaniya kafedry za 1964–1965 uchebnyj god, 1965 g. [Minutes of the meeting of the department for the 1964–1965 academic year, 1965] (Fund R-2984 Ternopil State Medical Institute. Inventory 1. File 1097). State Archive of Ternopil Region, Ternopil [in Ukrainian].

Protokoly i plany raboty sekcii filosofii za 1975–1976 uchebnyj god, 1976 g. [Minutes and work plans of the philosophy section for the 1975–1976 academic year, 1976] (Fund R-2984 Ternopil State Medical Institute. Inventory 1. File 2466). State Archive of Ternopil Region, Ternopil [in Ukrainian].

Protokoly i plany raboty sekcii filosofii za 1976–1977 uchebnyj god, 1977 g. [Minutes and work plans of the philosophy section for the 1976–1977 academic year, 1977] (Fund R-2984 Ternopil State Medical Institute. Inventory 1. File 2660). State Archive of Ternopil Region, Ternopil [in Ukrainian].

Semenova O. (2020). Radianska identychnist u sotsio- ta etnokulturnomu prostori suchasnoi Ukrainy [Soviet identity in the socio-cultural space of modern Ukraine]. *Українознавство*, 4 (77), 159–169. doi: [https://doi.org/10.30840/2413-7065.4\(77\).2020.217763](https://doi.org/10.30840/2413-7065.4(77).2020.217763)

Socialisticheskie obyazatelstva kollektiva instituta na 1976 god, 1976 g. [Socialist obligations of the institute staff for 1976, 1976] (Fund R-2984 Ternopil State Medical Institute. Inventory 2. File 134). State Archive of Ternopil Region, Ternopil [in Ukrainian].

Sukhomlynska O. V. (2015). Kontseptualizatsiia idei pro vykhovannia moralnosti v suchasni Ukraini [Conceptualization of ideas about moral education in modern Ukraine]. *Shkilnyi svit*, 4 (708), 4–20.

Стаття надійшла 5.06.2022 р.

